Qabul qilindi: 5-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 9-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 15-oktabr 2026-yil

ISHLAB CHIQARISH HAJMI VA IQTISODIY SAMARADORLIK TUSHUNCHALARINING MAZMUNI VA STATISTIK O‘LCHOVDAGI FARQLARI

Axmedova Mavluda Shavkatovna

“TMC” Instituti “Iqtisodiyot, moliya va buxgalteriya hisobi” kafedrasi dotsenti

CONTENT AND DIFFERENCES IN STATISTICAL MEASUREMENT BETWEEN THE CONCEPTS OF PRODUCTION VOLUME AND ECONOMIC EFFICIENCY

Axmedova Mavluda Shavkatovna

Associate Professor, Department of Economics, Finance and Accounting, “TMC” Institute

СОДЕРЖАНИЕ И РАЗЛИЧИЯ В СТАТИСТИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ МЕЖДУ ПОНЯТИЯМИ ОБЪЕМА ПРОИЗВОДСТВА И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ

Ахмедова Мавлуда Шавкатовна

Доцент кафедры «Экономика, финансы и бухгалтерский учёт» Института «TMC»

Ishlab chiqarish hajmi va iqtisodiy samaradorlik korxonalar, tarmoqlar, qishloq xo‘jaligi fermalari va butun milliy iqtisodiyot faoliyatini baholash uchun statistik tahlilda qo‘llaniladigan eng fundamental tushunchalardan biridir. Garchi bu tushunchalar o‘zaro yaqin bo‘lib, iqtisodiy tadqiqotlarda ko‘pincha birga ishlatilsa-da, ular iqtisodiy faoliyatning turli jihatlarini ifodalaydi va bir-birining o‘rnini bosuvchi ko‘rsatkichlar sifatida qaralmasligi kerak. Ishlab chiqarish hajmi asosan muayyan davr mobaynida ishlab

chiqarishning miqdoriy ko‘lamini aks ettirsa, iqtisodiy samaradorlik olingan iqtisodiy natijalar bilan ushbu natijalarga erishish uchun zarur bo‘lgan resurslar, xarajatlar va investitsiyalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tavsiflaydi. Ushbu tushunchalar orasidagi farqni tushunish ishonchli statistik ko‘rsatkichlarni ishlab chiqish, iqtisodiy subyektlar faoliyatini taqqoslash, unumdorlik tendensiyalarini baholash hamda barqaror iqtisodiy rivojlanishga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash uchun muhim ahamiyatga ega.

Ishlab chiqarish hajmi muayyan davr mobaynida iqtisodiy subyekt tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlar va xizmatlarning umumiy miqdori yoki pul qiymatini anglatadi. Uni jismoniy birliklarda – masalan, don tonnalari, sut litrlari, mato metrlari, mashina birliklari yoki ishlab chiqarilgan mahsulotlar sonida o‘lchash mumkin. Shu bilan birga, uni joriy yoki o‘zgarmas narxlarda pul ko‘rinishida ham ifodalash mumkin. Jismoniy o‘lchov bir xil turdagi (gomogen) mahsulotlarni tahlil qilishda juda foydali hisoblanadi, chunki u bozor narxlarining o‘zgarishidan ta’sirlanmagan holda haqiqiy ishlab chiqarilgan miqdorni bevosita aks ettiradi. Biroq, korxona bir nechta turli xil mahsulotlarni ishlab chiqarganda, jismoniy miqdorlarni har doim ham yagona mazmunli ko‘rsatkichga birlashtirib bo‘lmaydi. Bunday hollarda pul qiymatida baholash tadqiqotchilarga ishlab chiqarishning umumiy qiymatini hisoblash hamda turli mahsulotlarning umumiy hajmga qo‘shgan hissasini taqqoslash imkonini beruvchi yagona o‘lchov birligini taqdim etadi.

Ishlab chiqarish hajmini statistik o‘lchash aniq belgilangan kuzatuv davrini, ishlab chiqarish chegarasini va baholash usulini talab qiladi. Tahlil maqsadidan kelib chiqqan holda, ishlab chiqarish korxona, hudud, tarmoq yoki milliy darajada o‘lchanishi mumkin. Korxona darajasida ishlab chiqarish hajmi amaldagi statistik va buxgalteriya metodologiyasiga qarab tayyor mahsulotlar, tugallanmagan ishlab chiqarish va hisobot davrida ko‘rsatilgan ma’lum xizmatlarni o‘z ichiga olishi mumkin. Milliy darajada yalpi ichki mahsulotni hisoblash oraliq iste’molni chiqishdan ajratib turadigan va ikki marta hisoblanishining oldini oladigan kengroq milliy hisoblar tizimini talab qiladi. Natijada, yalpi chiqish, sotuvdan tushgan tushum, qo‘shilgan qiymat va yalpi ichki mahsulot o‘zaro bog‘liq, ammo alohida ko‘rsatkichlardir. Sotuvdan tushgan tushum sotilgan mahsulotlar qiymatini aks ettirsa, ishlab chiqarish hajmi barcha mahsulotlar allaqachon sotilgan yoki

sotilmaganidan qat’i nazar, davr mobaynida yaratilgan ishlab chiqarish qiymati yoki miqdorini o‘lchaydi. Bu farq muhim, chunki zaxiralardagi o‘zgarishlar, to‘lovdagi kechikishlar va talabning o‘zgarishi ishlab chiqarish va sotuv ko‘rsatkichlarining turli yo‘nalishlarda harakatlanishiga olib kelishi mumkin.

Iqtisodiy samaradorlik esa, aksincha, iqtisodiy subyekt mavjud resurslarni ishlab chiqarish natijalariga qanchalik samarali aylantirishini ifodalaydi. U faqat ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori bilan emas, balki natijalar va ularni qo‘lga kiritish uchun sarflangan resurslar o‘rtasidagi nisbat bilan belgilanadi. Bu resurslar mehnat, yer, asosiy vositalar, texnika, xomashyo, energiya, suv, moliyaviy kapital va texnologik imkoniyatlarni o‘z ichiga olishi mumkin. Shuning uchun iqtisodiy samaradorlik ko‘p o‘lchovli tushuncha bo‘lib, uni xarajatlar samaradorligi, resurslar unumdorligi, rentabellik, kapital qaytimi va boshqa ko‘rsatkichlar orqali baholash mumkin. Ko‘p miqdorda mahsulot ishlab chiqaradigan korxona, agar uning ishlab chiqarish xarajatlari nomutanosib ravishda yuqori bo‘lsa, jihozlari to‘liq ishlatilmasa yoki mahsulotining salmoqli qismi yaroqsiz chiqsa, har doim ham samarali ishlayapti degani emas. Aksincha, kichikroq korxona resurslarni kamroq sarflagan va xarajatlarni samaraliroq boshqargan holda qoniqarli ishlab chiqarish natijalariga erishsa, yuqoriroq iqtisodiy samaradorlik darajasini ko‘rsatishi mumkin.

Xulosa

Ishlab chiqarish hajmi va iqtisodiy samaradorlik iqtisodiy faoliyat natijalarini statistik baholashda o‘zaro uzviy bog‘liq, biroq mazmuni, hisoblash usullari va iqtisodiy talqini jihatidan farq qiluvchi muhim ko‘rsatkichlar hisoblanadi. Ishlab chiqarish hajmi muayyan davrda yaratilgan mahsulot va xizmatlarning miqdori yoki qiymatini ifodalab, iqtisodiy faoliyatning ko‘lamini tavsiflaydi. Iqtisodiy samaradorlik esa erishilgan natijalar bilan ularga sarflangan resurslar va xarajatlar o‘rtasidagi nisbatni aks ettirib, mavjud imkoniyatlardan foydalanish darajasini baholashga xizmat qiladi. Shu sababli ishlab chiqarish hajmining ortishi har doim ham iqtisodiy samaradorlikning oshganligini anglatmaydi. Agar ishlab chiqarishning kengayishi mehnat, xomashyo, energiya va boshqa resurslar sarfining yanada tez sur’atlarda o‘sishi hisobiga yuz bersa, umumiy ishlab chiqarish hajmi oshganiga qaramay, resurslardan foydalanish samaradorligi pasayishi

mumkin. Aksincha, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, mehnat unumdorligini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini maqbullashtirish va mavjud ishlab chiqarish quvvatlaridan oqilona foydalanish orqali resurslar sarfini mutanosib ravishda oshirmasdan ham yuqori iqtisodiy natijalarga erishish mumkin.

Statistik tahlilda ushbu tushunchalarni to‘g‘ri farqlash uchun mutlaq va nisbiy ko‘rsatkichlardan kompleks foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Jumladan, ishlab chiqarishning umumiy hajmi, fizik miqdori va qiymat ko‘rsatkichlari iqtisodiy faoliyat ko‘lamini aniqlashga yordam bersa, mehnat unumdorligi, mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan xarajatlar, kapital qaytimi va rentabellik ko‘rsatkichlari iqtisodiy natijalarning shakllanish mexanizmini chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Bunda mahsulot hajmini joriy narxlarda baholash natijasida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan narx omili ta’sirini hisobga olish, turli davrlar va iqtisodiy subyektlar o‘rtasidagi taqqoslashlarda yagona metodologik yondashuvni ta’minlash hamda statistik ma’lumotlarning ishonchliligini tekshirish zarur. Ayniqsa, qishloq xo‘jaligi va sanoat korxonalari faoliyatini baholashda ishlab chiqarish hajmini yer maydoni, mehnat resurslari, asosiy vositalar va ishlab chiqarish xarajatlari bilan bog‘liq ko‘rsatkichlar asosida tahlil qilish iqtisodiy samaradorlikni yanada aniqroq aniqlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. United Nations, European Commission, International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, and World Bank. System of National Accounts 2008. New York: United Nations, 2009.

2. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). Guide to Measuring Global Production. Geneva: United Nations, 2015.

3. OECD. Measuring Productivity: OECD Manual—Measurement of Aggregate and Industry-Level Productivity Growth. Paris: OECD Publishing, 2001.

4. Coelli T. J., Rao D. S. P., O’Donnell C. J., Battese G. E. An Introduction to Efficiency and Productivity Analysis. 2nd ed. New York: Springer, 2005.

5. Farrell M. J. The Measurement of Productive Efficiency // Journal of the Royal Statistical Society: Series A. 1957. Vol. 120, No. 3. P. 253–290.

6. Debreu G. The Coefficient of Resource Utilization // Econometrica. 1951. Vol. 19, No. 3. P. 273–292.

7. International Labour Organization, International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, Statistical Office of the European Communities, United Nations Economic Commission for Europe, and World Bank.

8. European Commission, International Monetary Fund, Organisation for Economic Co-operation and Development, United Nations, and World Bank. System of National Accounts 2025. New York: United Nations, 2025.

